

TUNDMATUD BRAKTEAADID EESTI 13. SAJANDI ALGUSE LEIDUDES

Ivar LEIMUS

Eesfi Ajaloomuseum. Pikk 17, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud P. Ligi

Toimetusse saabunud 15. aprillil 1994, avaldamisele lubatud 19. mail 1994

Artikkel käsitleb haruldasi brakteaate, mida senistel andmetel on leitud ainult Põhja-Eestist ja mis peaksid kuuluma 13. sajandi teise—kolmandasse aastakümnesse. Mündid on valmistatud tuginedes Taanis tavaks olnud kaalu- ja rahasüsteemile, kuid mõnevõrra halvemal mündialusel. Teiste naabermaade rahadega käsitletavat brakteaadid oma kaalult ja mündipildilt ei sobi. Müntimine on olnud lühiajaline ja väikesemahuline. Seetõttu pole välistatud, et mündid vermiti Tallinnas, võimalik, et seoses taanlaste tugipunkti rajamisega sinna pärast võidukat sõjakäiku 1219. aastal ning ühtlasi Põhja-Eestis alanud ristimisega.

Teatavasti on Eesti viikingiaegsete mündileidude pooldest rikkamaid piirkondi Põhja-Euroopas. Varakeskajal, 12. sajandi lõpus ja 13. sajandi alguses aga kahaneb ka siin nende arvukus tunduvalt. Arkadi Molvõgini andmeil on sellest perioodist teada kokku 18 leidu, millest 10 on aarded, ülejäänud aga pärinevad kalmetest või linnamägedelt.¹ Tollased aarded koosnevad valdavalt hõbehetest. Selle ajajärgu münte oli A. Molvõgini artikli kirjutamise ajaks nii aartest kui ka üksikleidudest teada kokku vaid 678.²

Vahepealsed aastad ei ole juurde toonud ühtki 12. sajandi lõpu ja 13. sajandi alguse mündiaaret, küll aga on selleaegseid münte päevavalgele tulnud arheoloogilistel väljakaevamistel. Siinkirjutaja tähelepanu pälvis ebaharilik brakteaat (tahv., 1), mis koos Eesti leidudes tavapärase Saksa ja Skandinaavia vermingutega leiti 12. sajandi teise poolde kuni 13. sajandi esimesse poolde kuuluvalt Pada maa-aluselt kalmistult Põhja-Eestis.³ Mündil on kujutatud tornehitust sakilisel müüril; torni sees on rist, sellest paremal samuti rist, vasakul lipp. Täpselt samasuguse raha publitseeris A. Molvõgin juba 15 aastat tagasi. Tookord avaldatud brakteaat pärineb Kostivere aardest, mille 120 mündist koguni 107 kannavad

¹ Molvõgin, A. Die auswärtigen Verbindungen Estlands in der zweiten Hälfte des 12. Jh. und im ersten Viertel des 13. Jh. im Lichte der Numismatik. — Zeitschrift für Archäologie, 12. Berlin, 1978, lk. 205—210.

² Samas, lk. 205; Tõnisson, E. Eesti aardeleidud 9.—13. sajandist. — Rmt.: Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik, 2. Tallinn, 1962, lk. 234.

³ Münt on leitud Toomas Tamla juhendatud arheoloogilistel kaevamistel 1987. aastal (matuse nr. XIV) ja on seni publitseerimata. Fragmentaarselt säilinud mündi läbimõõt on 16—17 mm, kaal 0,156 g. Nimetatud kalmele on avastatud teisigi münte, mis kuuluvad 12. sajandi lõppu kuni 13. sajandi algusse. Vt. Tamla, T. Huarüüstajad muinaskalmel. — Horisont, 1990, nr. 7, lk. 34—37.

1 tornbrakteaat Pada maa-aluselt kalmistult, 2 tornbrakteaat Kostivere aardest, 3 piiskopibrakteaat Kostivere aardest.

sama kujutist (tahv., 2).⁴ Kaks seesugust münti kuulub ka Kumna arde koosseisu.⁵ Mõlemad arded pärinevad Tallinna lähistelt Põhja-Eestist (joon. 1) ja otsustades arheoloogilise materjali põhjal näivad olevat peidetud 13. sajandi teisel—kolmandal aastakümnel.⁶ Lisaks säilib Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi mündikogus veel üks samasugune, kuid kahjuks lähemate leiandmeteta brakteaat.⁷

Väärrib märkimist, et ei Eesti naabermaades ega kaugemalgi pole kirjeldatud brakteaadid tuntud. Ebaharilik nende puhul on ka asjaolu, et nad kõik on vermitud ühe ja sama templiga. Lisaks on käsitletavat müntid Kostivere aardes peaaegu kõik n.-ö. templivärsked, s. t. jõudnud rahapajast rahapotti ühekorraga ja pikema ringlemiseta. Need asjaolud osutavad, et vermitud müntid ei ole leidnud ühtegi leiukohta lähedal. Vastasel korral oleks leidud igal juhul pidanud sattuma ka mõni sama kujutise, kuid teise templiga löödud münt. Muidugi pole välistatud, et järgmisel templil võeti kasutusele hoopis uus müntipilt. Kuid sel juhul tekib küsimus, kus on siis need teistsuguse kujutisega brakteaadid? Vaadeldava perioodi leidude hulgast tuleb võimalikena kõne alla ainult kaks ristatud mõõga ja piiskopisauaga münti (tahv., 3) samast Kostivere aardest. A. Molvõgini järgi võiksid need müntid olla vermitud kuskil Põhja-

⁴ AI 13751/67. Vastavalt Tallinna Tehnikaülikooli materjaliuuringute laboratooriumis Urve Kalleuse tehtud analüüsidele sisaldavad tornbrakteaadid Ag — 91,68%, Cu — 5,57%, Bi — 1,90%, Zn — 0,68%, Fe — 0,10%, Sn — 0,07%.

A. Molvõgini andmetel (käskikiri A. Molvõgini valduses) on Kostivere arde ülejäänud müntide määrangud järgmised:

Saksamaa

1. Köln, peapiiskop Dietrich I (1208—1212). Hävernack, W. Die Münzen von Köln. Köln, 1935 (edaspidi: Häv), nr. 609.

2. Aachen või Duisburg, kuningas Philipp ja peapiiskop Adolf (1204—1207). Häv 599 var. Kannaga.

3. Soest, peapiiskop Adolf (1193—1205). Häv 901 var. Kannaga.

4. Soest, peapiiskop Adolf (1193—1205). Vrd. Häv 908. Kannaga.

5. Paderborn, anonüümne (ca 1210). Häv 946b.

6.—7. Paderborn, anonüümne (ca 1210). Vrd. Häv 944—949. Kannaga.

8.—9. Paderborn, anonüümne (ca 1210). Vrd. Häv 944—949. Kannaga.

10. Pymont, krahv Gotschalk II (1190—1245, vermitud ca 1210). Krusy, H. Die Münzen von Pymont-Lügde. — Deutsche Münzblätter, 1940, nr. 445, lk. 4, nr. 7 var.

11. Lübeck Taani all (1201—1225). Galster, G. Der Bünsdorffer Brakteatenfund. — Berliner Münzblätter. Neue Folge, nr. 181, lk. 39, nr. 60. Kannaga.

Taani(?)

12.—13. Anonüümne (ca 1146—1157). Vrd. Hauberg, P. Atlas over Danmarks Mønter ca 870—1241. København, 1965, III:32. Vt. ka Molvõgin, A. Die auswärtigen Verbindungen Estlands, lk. 207—209.

⁵ Kumna arde ülejäänud müntid on V. Sõerdi määrangul järgmised (Tõnisson, E. Kumna hõbeare. — Rmt.: Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970, lk. 223):

Saksamaa

1. Mainz, Konrad II (1024—1039).

2. Duisburg, Konrad II (1024—1039).

3. Alamsaksa, tundmatu müntla (11. saj. esimene pool).

4. Worms, Heinrich III (1039—1056).

5.—6. Dortmund, Heinrich V (1106—1125).

7. Münster, anonüümne (ca 1170).

8. Täpsemalt määramata brakteadi katke (12. saj. lõpp?).

9.—10. Köln, peapiiskop Dietrich (1208—1212).

Rootsi

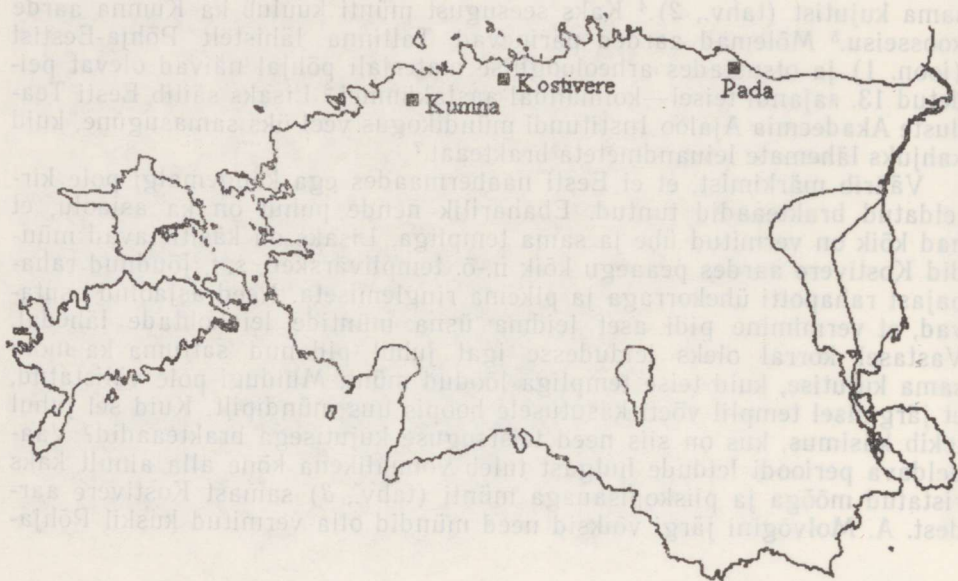
11.—17. Visby, anonüümne (ca 1140—1220).

Taani

18. Lund, Valdemar II (1202—1241) ja peapiiskop Andreas Sunesen.

⁶ Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk. 362.

⁷ AI 13751/1270:1, kaal 0,23 g. Autor tänab A. Molvõginit informatsiooni eest.

Joon. 1. Tornbrakteaatide leiukohad Eestis.

Jüütimaal võimuvõitluse ajajärgul (1146—1157).⁸ Seda on neljast leiust pärineva 111 torniga brakteadi kõrval kahtlemata väga vähe. Liitati pole ka kirjeldatud piiskopimüntide päritolu veel päris selge. Igatahes erineb nende mündipilt Taani vastavatest brakteatidest tunduvalt, kuigi on kasutatud sama motiivi.⁹

Nagu lubab otsustada kujutise teravus Kostivere aarde igal tornbrakteadil, on nende müntimisel kasutatud tehnikat, mille puhul korraga löödi vaid üks münt, kuigi tol ajal oli tavaks müntide löömine mitmekaupana. Ilmselt seetõttu näitab münditempel kiire kulumise märke.¹⁰ Näiteks on algset pärilngist mündipildi ümber saanud jämedam vorp nn. *Wulstrand*. See müntimisviis viitab müntimise lühiajalisele kestusele ja suhteliselt tühisele mahule. On huvitav, et selliseid tavatuud münte on just Eestist leitud nii palju. Kõik nimetatu lubab esitada küsimuse nende rahade müntimispaigast. Toetudes tihedatele sidemetele Eesti ja Taani vahel just 13. sajandi algul, pakub A. Molvõgin brakteatidele Taani päritolu.¹¹ Kuid sellele räägib vastu ka asjaolu, et brakteatide valmistamine Taanis näib olevat lõpetatud juba Valdemar I valitsemise asudes 1157. aastal.¹² Miks siis just see ainus ja suhteliselt vana Taani münditüüp on Eestil 13. sajandi alguse leidudes nii levinud? Miks on mündid — ometi ju õrnad brakteaadid — pärast ligi poole sajandilist ajavahemikku nii heas seisukorras? Erilisi pidepunkte müntide lähemaks määramiseks ei paku ka mündipilt, mis olles oma ajale tüüpiline võib sobida nii ilmalikule valitsejale kui ka mõnele rüütliordule. Tuletatagu meelde näiteks Preisi Ordu brakteate, millel leidub nii lippe, riste kui ka torne.¹³

⁸ Vrd. **Molvõgin, A.** Die auswärtigen Verbindungen Estlands, lk. 207 jj.; **Bendixen, K.** Denmarks money. Copenhagen, 1967, lk. 31—32; Danmarks middelalderlige skattefund fra ca. 1050 til ca. 1241. København, 1992, nr. 52 (Biersted Hede leid, tpq 1157).

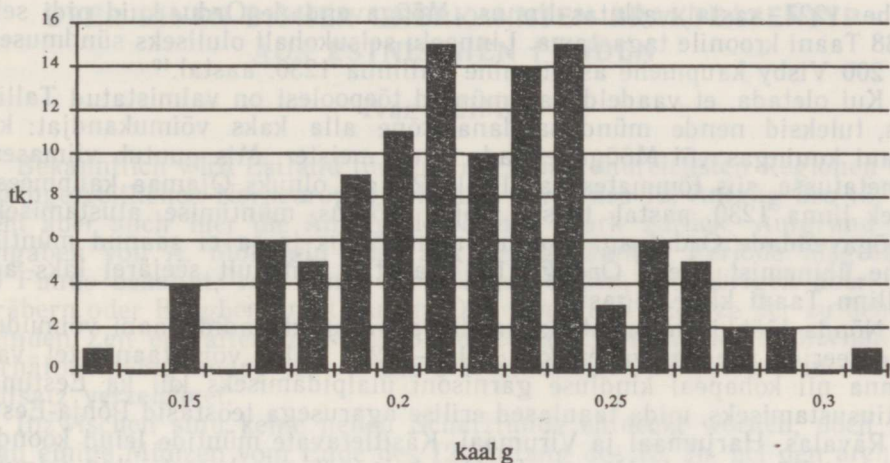
⁹ Vrd. Danmarks middelalderlige skattefund, nr. 52:40.

¹⁰ Autor tänab M. Nemirovitš-Dantšenkot nimetatud tööga tähelepanu juhtimise eest.

¹¹ **Molvõgin, A.** Die auswärtigen Verbindungen Estlands, lk. 209.

¹² **Bendixen, K.** Denmarks money, lk. 32.

¹³ Vt. näit. **Eggert, E.** Die Pfennige des Deutschen Ordens in Preussen, Minden, 1991.

Joon. 2. Kostivere aarde tornbrakteaatide kaal.

Käsitletavate müntide suhteliselt suur hulk Kostivere leius võimaldab kasutada nende päritolu selgitamiseks metrooloogilist meetodit. Jooniselt 2 ilmneb, et põhiosa brakteaatide kaal kõigub 0,19–0,24 grammi vahel, ulatudes keskmiselt 0,22 grammini. 13. sajandi algusest pärit leidude puhul on seesugune mündikaal Läänemere ruumis üsna ebatavaline. Põhja-Saksa hansalinnade selleaegsed brakteaadid kaaluvad poole grammi piires.¹⁴ Rootsisis olid toona kasutusel kahesugused brakteaadid: mandril keskmise kaaluga 0,30 g, Ojamaal poole kergemad.¹⁵ Kaalu poolest sobivad siinkäsitletavate müntidega ehk vaid Poola ja Preisi Ordu samaaegsed brakteaadid. Poola puhul on mündipilt siiski niivõrd erinev ja sidemed selle riigiga vaadeldaval ajajärgul sedavõrd olematud, et seos Poolaga ei tohiks tulla kõne alla.¹⁶ Preisi Ordu aga hakkas müntima alles 1233.–1235. aasta vahel. Seejuures on ka tema varased, suurelääbimõõdulised brakteaadid Eesti selleaegsetes leidudes täiesti esindamata.¹⁷

Et käsitletavad brakteaadid ei sobi ühelegi naabermaale, ei tohiks välistada nende kohalikku päritolu. Liivimaal oli toona kaks tähtsat keskust. Esiteks 1201. aastal rajatud Riia, kus piiskop Albert juba 1211. aastal läänistas müntimisõiguse Visby kaupmeestele. Ent ei tema poolt ette kirjutatud mündialus — 4½ marka münte Ojamaa kaalumargast puhtast hõbedast — ega ka Läti numismaatikute poolt hiljuti avastatud Riia varaseimate brakteaatide tegelik kaal (ca 0,16 g) vasta vaatlusalustele müntidele. Kõnelemata Riia mündipildist, millel on kujutatud seisvat piiskoppi.¹⁸

Ainsa võimaliku müntlana jääks üle Tallinn, kuhu Taani kuningas Valdemar II pärast õnnestunud sõjakäiku 1219. aastal rajas oma linnuse. Tegemist ei olnud sugugi mitte tavalise röövkäiguga. Kuningal oli kaasas neli piiskoppi, retkest võttis Taani annaalide (ilmselt küll tugevasti liialdatud) andmetel osa 1500 laeva. Lahkudes jättis kuningas kindluse asevalitsejaks Lundi peapiiskopi Andreas Suneseni, riigi ühe mõjuvõimsaima

¹⁴ Jesse, W. Der wendische Münzverein. Lübeck, 1928, lk. 227–235.

¹⁵ Jonsson, K. Översikt över fastlandsmyntningen ca 1180–1250. — Numismatiska Meddelanden, XXXIV. Stockholm, 1983, lk. 76.

¹⁶ Vt. näit. Szwagrzyk, J. Pieniadz na ziemiach Polskich X–XX w. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1973, lk. 28–40.

¹⁷ Eggert, E. Die Pfennige des Deutschen Ordens in Preussen, lk. 14, 17, 43, 55, 57.

¹⁸ Пелда К. Датировка и определение некоторых спорных монет Латвии XIII–первой половины XVI века. — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1978, nr. 11, lk. 46–48.

mehe. 1227. aastal vallutas linnuse Mõõgavendade Ordu, kuid pidi selle 1238 Taani kroonile tagastama. Linnaelu seisukohalt oluliseks sündmuseks oli 200 Visby kaupmehe asustamine Tallinna 1230. aastal.¹⁹

Kui oletada, et vaadeldavad mündid tõepoolest on valmistatud Tallinnas, tuleksid nende mündiisandana kõne alla kaks võimukandjat: kas Taani kuningas või Mõõgavendade Ordu meister. Mis puutub viimasena nimetatusse, siis tõmmates paralleele Riiaga, olnuks Ojamaa kaupmeeste tulek linna 1230. aastal tõesti mõjuv põhjus müntimise alustamiseks. Mõõgavendade Ordul aga puudus mündiõigus ja ta ei saanud müntida enne ühinemist Preisi Orduga 1237. aastal. Vahetult seejärel läks aga Tallinn Taani kätte tagasi.

Nõnda jääbki üle omistada vaadeldavad brakteaadid Taani võimudele ja dateerida need ajavahemikku 1219—1227. Raha võis taanlastel vaja minna nii kohapeal kindluse garnisoni ülalpidamiseks kui ka Eestimaa ristiustamiseks, mida taanlased erilise agarusega teostasid Põhja-Eestis — Rävalas, Harjumaal ja Virumaal. Käsitletavate müntide leiud koonduvad just Rävallas ja Virumaale. Mõndagi jääb aga ka sel juhul selgusetuks. On ju loogiline eeldada, et Taani võimud oleksid kopeerinud Tallinnas müntides neile kodumaal harjumuspäraseks saanud mündisorte ja -süsteemi. Taanis vermiti Valdemar II ajal vaid kahepoolseid münte. Taani peamistes tolle aja müntlates Lundis ja Roskildes kehtis 13. sajandi alguses kord, mille kohaselt kaalumargast puhtast hõbedast (ca 210 g) tuli valmistada 3 marka münte.²⁰ Et Taani mark jagunes 240 penniks, vermiti hõbedamargast 720 penni. Isegi maksimaalse hõbedasisalduse juures ei saanud selliste pennide kaal langeda alla 0,29 g. Meil aga on tegemist brakteaatidega, mille keskmine kaal on 0,22 (täpsemalt 0,218) g. Kuid selline kaal vastab täpselt 4-margasele mündialusele, mis Taanis endas tuli kasutusele mõnevõrra hiljem, 13. sajandi keskpaiku.²¹

Näib, et mingil praeguseni teadmata põhjusel (võib-olla vajaliku sisse-seade ja vahendite puudusel uutes oludes — sellele osutab ka kirjeldatud haruldane müntimistehnika) otsustasid Taani võimud Tallinnas valmistada münte nimelt brakteaatide kujul. Mündialuse halvendamine ekstreemsetes oludes oli loomulik ja võis olla ette nähtud väljaminekute paremaks katmiseks. Päriselanike silmis (nemad arvestasid tol perioodil raha nähtavasti veel kaalu järgi) polnud sellel erilist mõtet, küll aga tasumisel kaasaolnud sõdalastele.

Kokkuvõtteks. Tegemist on haruldaste brakteaatidega, mida senistel andmetel on leitud ainult Põhja-Eestist.²² Otsustades aarete ülejäänud müntide ja arheoloogiliste esemete põhjal peaksid brakteaadid kuuluma 13. sajandi teise—kolmandasse aastakümnesse. Mündid on valmistatud tuginedes Taanis tavaks olnud kaalu- ja rahasüsteemile, kuid mõnevõrra halvemal mündialusel kui samal ajal Taanis (vastavalt 4 ja 3 arvestusmarka penne hõbedamargast). Teiste naabermaade rahadega käsitletavad brakteaadid oma kaalult ei sobi. Müntimine on olnud lühiajaline ja väikesemahuline. Seetõttu pole välistatud, et mündid vermiti Eestis, võimalik, et seoses taanlaste tugipunkti rajamisega Tallinna pärast võidukat sõjakaiku 1219. aastal ning seoses Põhja-Eestis alanud ristimisega.

¹⁹ Vt. näit. Pullat, R. (koost.). Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni. Tallinn, 1976, lk. 72—76.

²⁰ Fauherholdt Jensen, L. E. Mark sølv. Odense, 1990, lk. 64—65.

²¹ Samas, lk. 59.

²² Autor tänab G. Hatzi (Hamburg), S. Suchodolskit (Varssavi), J. Steen Jensenit (Kopenhaagen), K. Jonssonit (Stockholm), P. Sarvast (Helsingi) ja K. Ducmanet (Riia) informatsiooni eest.

ÜBER EINEN BISHER UNERKANNTEN BRAKTEATENTYP AUS ESTNISCHEN FUNDEN

Ivar LEIMUS

Bekanntlich wird Estland für eine der münzfundreichsten Regionen des wikingezeitlichen Nordeuropas gehalten. Ende des 12. Anfang des 13. Jh. geht aber auch hier die Anzahl der Funde stark zurück. Aufgrund der Angaben von A. Molvögin sind aus der genannten Periode insgesamt 18 Funde bekannt, von denen 10 Schätze bilden, die übrigen aber von Gräbern oder Burgbergen stammen. Die estnischen Schätze der zu behandelnden Zeit enthalten meistens Silberschmuck, woran der Münzenanteil verhältnismäßig knapp ist — nur 678 Stück hat A. Molvögin in seinem Aufsatz verzeichnet.

Inzwischen sind keine neuen Schatzfunde entdeckt worden, doch hat man einige Münzen vom Ende des 12. Anfang des 13. Jh. bei den archäologischen Ausgrabungen zutage gebracht. Neben in dieser Zeit häufig vorkommenden deutschen und skandinavischen Prägungen hat ein Brakteat von ungewöhnlichem Aussehen die Aufmerksamkeit des Autors auf sich gezogen (Abb. 1). Die Münze wurde in einem unterirdischen Gräberfeld von Pada in Nordestland gefunden, das mit Ende des 12. Anfang des 13. Jh. zu datieren ist. Auf der Münze ist ein Zinnmauerturm geprägt, inmitten und rechts dessen je ein Kreuz, links ist aber ein Banner dargestellt. Die Abbildung einer identischen Münze ist von A. Molvögin schon vor 15 Jahren veröffentlicht worden. Dieser Brakteat kommt aus dem Schatz von Kostivere her, unter dessen 120 Münzen sich sogar 107 Brakteaten, wie oben beschrieben, befinden (Abb. 2). Zwei ähnliche Brakteaten sind im Fund von Kumna verzeichnet. Beide Schatzfunde wurden in Nordestland nicht fern von Tallinn entdeckt und sie scheinen, aufgrund des archäologischen Materials urteilend, etwa zwischen 1210—1230 geborgen worden zu sein. Zusätzlich wird in der Münzsammlung des Instituts für Geschichtsforschung noch ein gleicher, bedauerlicherweise aber ohne jegliche Fundangaben überkommener Brakteat aufbewahrt.

Es ist zu unterstreichen, daß die zu behandelnden Münzen weder in den Nachbarländern Estlands noch sonst irgendwo bekannt sind. Recht ungewöhnlich ist auch die Tatsache, daß die Münzen alle, wie deren nähere Untersuchung gezeigt hat, mit ein und demselben Stempel geprägt sind. Es kommt noch hinzu, daß alle dergleichen Brakteaten im Fund von Kostivere sozusagen stempelfrisch sind, ein Hinweis auf ihren direkten Weg aus der Münzstätte in den Schatztopf. Das alles bringt die Vermutung nahe, daß die Ausmünzung irgendwo in der Nähe der Fundstellen stattfinden mußte. Sonst wären auch manche mit demselben Münzbild, aber mit einem anderen Stempel geprägte Brakteaten in die Funde geraten. Natürlich ist es nicht ausgeschlossen, daß die später nachfolgenden Brakteaten mit einem anderen Stempel mit völlig unterschiedlichem Münzbild geprägt wurden. Aber wie das eingehende Studium der Funde zeigt, sind solche Brakteaten nicht auszufinden. Nur zwei Münzen mit gekreuztem Schwert und Bischofsstab aus dem Fund von Kostivere, die nach der Meinung von A. Molvögin in Nordjütland während des Machtkampfs (1146—1157) geprägt werden könnten, kommen in dieser Hinsicht in Frage. Im Vergleich zu den vier Funden mit 111 Turmbrakteaten ist das viel zu wenig, zumal der Ursprung der genannten Bischofsmünzen nicht ganz klar ist. Jedenfalls, bei dem gleichen Motiv unterscheidet sich ihr Münzbild von dem der entsprechenden dänischen Brakteaten beträchtlich.

Nach der Prägeschärfe jedes Turmbrakteaten im Fund von Kostivere zu beurteilen, ist jede der Münzen einzeln gemünzt worden. Also nicht mehrere auf einmal, wie es damals Brauch war. Vermutlich deswegen

zeigt der Stempel Merkmale einer schnellen Abnutzung auf. Z. B. hat der Perlrand ringsum des Münzfeldes sich in den sog. Wulstrand umgewandelt. Das wiederum weist auf eine kurzzeitige und nicht allzu umfangreiche Ausmünzung hin. Es ist recht ungewöhnlich, daß solche Seltenheiten eben in Estland so häufig vorkommen.

Das oben angeführte berechtigt uns, die Frage nach dem Prägeort der Brakteaten aufzustellen. Aufgrund der engen Beziehungen zwischen Dänemark und Estland gerade am Anfang des 13. Jh. hat A. Molvögin sie als dänisch angesehen. Aber gegen diese Vermutung spricht neben den anderen, schon genannten Einwänden auch die Tatsache, daß die Münzung von Brakteaten in Dänemark bereits mit der Thronbesteigung Waldemars I. 1157 aufgehoben wurde. Warum ist gerade dieser verhältnismäßig alte dänische Münztyp in estnischen Funden so verbreitet? Warum sind die Münzen, obwohl dünne und brüchige Brakteaten, nach einem halben Jahrhundert in so gutem Zustand? Usw. usf. Keine besonderen Stützpunkte für eine nähere Bestimmung bietet da auch das für seine Zeit typische Münzbild an, das man genauso gut einem weltlichen Gebieter wie auch einem geistlichen Orden zuschreiben kann. Z. B. sind die Banner, Kreuze und Türme auch auf den etwa gleichzeitigen Brakteaten des Preußischen Ordens zu finden. Dagegen ermöglicht die ziemlich große Anzahl der Münzen im Fund von Kostivere es, bei ihrer Untersuchung die metrologische Methode anzuwenden. Aus dem obenstehenden Diagramm ergibt sich, daß das Gewicht von Brakteaten meistens zwischen 0,19—0,24 g liegt, durchschnittlich aber bis 0,22 g reicht.

Für den Anfang des 13. Jh. ist solch ein Durchschnittsgewicht von Münzen im Ostseeraum keineswegs üblich. Brakteaten von norddeutschen wendischen Städten wogen damals etwa ein halbes Gramm. In Schweden waren zweiartige Brakteaten im Umlauf — auf dem Festland mit dem Mittelgewicht von 0,30 g, in Gotland zweimal leichtere. Vom Gewicht ausgehend, passen mit den zu behandelnden Münzen nur die Brakteaten des Preußischen Ordens und von Polen einigermaßen zusammen. Im Fall von Brakteaten aus Polen ist das Münzbild jedoch ganz verschieden und die übrigen Berührungspunkte kaum nennenswert, um den polnischen Ursprung unserer Brakteaten ernstlich in Betracht zu ziehen. Der Preußische Orden fing aber erst 1233—1235 an, Münzen zu prägen. Dabei sind auch seine frühesten Brakteaten, übrigens durch einen beträchtlich größeren Durchmesser gekennzeichnet, in den estnischen Funden dieser Zeit völlig unvertreten.

Da unsere Turmbrakteaten also auf keines unserer Nachbarländer passen, ist auch ihre örtliche Herkunft nicht auszuschließen. Das damalige Livland hatte zwei wichtige Zentren. Erstens das 1201 gegründete Riga, wo Bischof Albert schon 1211 den gotländischen Kaufmännern das Münzrecht verliehen hatte. Doch entsprechen weder der von ihm vorgeschriebene Münzfuß — $4\frac{1}{2}$ Mark Münzen aus einer gotländischen Mark Feinsilber — noch das wirkliche Gewicht der neulich von lettischen Numismatikern entdeckten frühesten rigischen Brakteaten (ca. 0,16 g) den hier zu betrachtenden Münzen. Geschweige dann das Münzbild, das in Riga einen stehenden Bischof anführt.

Als die einzige in Frage kommende Münzstätte bleibt also Tallinn (Reval) übrig, wo der dänische König nach dem gelungenen Kriegszug 1219 eine Burg gründete. Es ist hervorzuheben, daß es sich dabei um keinen gewöhnlichen Raubzug handelte. Der König hat vier Bischöfe mitgebracht, die Anzahl der am Kriegszug teilgenommenen Schiffe betrug nach den (wohl übertriebenen) Angaben der dänischen Annalen 1500. Infolge seines Abzugs von Tallinn hatte der König den Erzbischof von Lund, Andreas Sunesen, einen der einflußreichsten Machthaber im Reich, für seinen Stellvertreter ernannt. 1227 nahmen die Schwertbrüder

die Festung ein, wurden aber gezwungen, diese 1238 der dänischen Krone zurückzugeben. Als ein für das damalige Stadtleben wichtiges Ereignis ist die Umsiedlung von 200 Kaufmännern aus Visby nach Tallinn 1230 zu nennen.

Bei der Voraussetzung, daß die Turmbrakteaten wirklich in Tallinn geprägt worden waren, kommen zwei Gebieter, entweder der König von Dänemark oder der Meister des Schwertbrüderordens, als Münzherrn in Frage. Hinsichtlich des letztgenannten ist zuzugeben, daß das Ankommen von gotländischen Kaufmännern in Tallinn (genauso, wie auch in Riga) wirklich ein ernstzunehmender Grund wäre, die Prägetätigkeit in der Stadt anzufangen. Immerhin, da der Schwertbrüderorden kein Münzrecht besaß, konnte er bis zur Vereinigung mit dem Preußischen Orden 1237 keine Münzen prägen. Unmittelbar danach aber gelangte Tallinn zurück in Besitz Dänemarks.

Es bleibt also nichts übrig, als die zu behandelnden Brakteaten den dänischen Machthabern zuzuschreiben und in den Zeitabschnitt 1219—1227 zu datieren. Das Geld konnten die Dänen brauchen, um sowohl die örtliche Besatzung zu unterhalten, als auch die Christianisierung Estlands, die von den Dänen eifrig in Nordestland — besonders in Harjumaa (Harrien) und Virumaa (Wierland) — betrieben wurde, zu finanzieren. Es ist bemerkenswert, daß die fraglichen Turmbrakteaten eben in den genannten Gegenden gefunden worden sind. Einiges bleibt doch auch in diesem Fall unklar. Es wäre logisch vorauszusetzen, daß die Dänen beim Münzen in Tallinn von den für sie üblichen Münzsorten und dem Münzsystem ausgingen. Aber, wie schon oben gezeigt, wurden in Dänemark seit der Regierungszeit Waldemars I. nur zweiseitige Münzen geprägt. In den damaligen Hauptmünzstätten Dänemarks, Lund und Roskilde, wurden am Anfang des 13. Jh. aus einer Gewichtsmark Feinsilber (ca. 210 g) 3-Mark Münzen angefertigt. Da eine dänische Rechnungsmark in 240 Pfennige geteilt wurde, bekam man aus einer Silbermark 720 Pfennige. Sogar bei maximalem Silbergehalt der Münzen konnte deren Durchschnittsgewicht nicht unter 0,29 g sinken. In dem hier zu erörternden Fall haben wir aber mit Brakteaten mit dem Gewicht von 0,22 (genauer: 0,218) g zu tun. Dagegen entspricht das angeführte Gewicht genau dem 4-Mark Münzfuß, der in Dänemark etwas später, Mitte des 13. Jh. in Gebrauch genommen wurde.

Allem Anschein nach haben sich die dänischen Machthaber aus irgendwelchem unbekanntem Grunde dafür entschieden, die Ausmünzung in Tallinn brakteatenförmig auszuführen. Eine Münzverschlechterung war unter extremen Verhältnissen nichts Ungewöhnliches und wurde vermutlich vorgenommen, um die Unkosten der Dänen in Estland besser begleichen zu können. Zwar hatte das keinen Sinn im Handel mit den Eingeborenen, die das Geld wahrscheinlich noch nach dem Gewicht berechneten, doch wohl aber bei der Besoldung der dänischen Besatzung.

Zusammenfassend kann man konstatieren, daß die besprochenen Brakteaten eine Seltenheit bilden und daß sie, nach bisherigen Angaben, nur in Nordestland entdeckt worden sind. Nach den übrigen Münzen und archäologischen Gegenständen der Funde zu beurteilen, sollten die Turmbrakteaten um 1220 datiert werden. Sie sind auf Grund des in Dänemark üblichen Gewichts- und Münzsystems, jedoch nach einem etwas schlechteren Münzfuß angefertigt (entsprechend 3- und 4-Mark Pfennige aus einer Silbermark). Nach ihrem Gewicht passen diese Brakteaten mit den gleichzeitigen Münzen der Nachbarländer nicht zusammen. Die Prägetätigkeit ist kurzzeitig und geringfügig gewesen. Deswegen ist es nicht ausgeschlossen, daß die Turmbrakteaten in Estland gemünzt worden sind, möglicherweise im Zusammenhang mit der Anlegung des dänischen Stützpunkts in Tallinn nach dem siegreichen Kriegszug 1219 und der zugleich begonnenen Bekehrung der Heiden in Nordestland.

ОБ ОДНОМ, ДО СИХ ПОР НЕОПРЕДЕЛЕННОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТИПЕ БРАКТЕАТОВ В ЭСТОНСКИХ НАХОДКАХ НАЧАЛА 13 ВЕКА

Ивар ЛЕЙМУС

В период раннего средневековья (конец 12—начало 13 вв.) число монетных находок на территории Эстонии существенно сокращается. По данным исследований А. Молвыгина, к этому времени относятся 18 находок с 678 монетами.

Из находок, обнаруженных уже после опубликования данных А. Молвыгиным, обращает на себя внимание один необычный брактеат из грунтового могильника Пада в Северной Эстонии (конец 12—начало 13 вв.). На монете изображены крепостная башня, на стене башни и справа от нее кресты, слева флаг. Такая же монета из клада Кости-вере была опубликована А. Молвыгиным уже 15 лет назад. Следует отметить, что в числе 120 монет этого клада таких брактеатов было 107 экземпляров. Еще две монеты происходят из клада Кумна. Оба клада обнаружены также в Северной Эстонии неподалеку от Таллина и были спрятаны, судя по археологическому материалу, во втором или третьем десятилетии 13 в. Кроме того, один такой же брактеат, но, к сожалению, без каких-либо данных о месте его находки, хранится в монетном собрании Института истории АН Эстонии.

Самого серьезного внимания заслуживает тот факт, что в других странах данные брактеаты неизвестны. Необычным является и то, что все они отчеканены одним и тем же штемпелем. Следовательно, можно предположить, что эти монеты чеканили где-то поблизости от места их находок. К тому же и техника изготовления брактеатов не совсем обычна — они чеканились поштучно. Это, в свою очередь, указывает на кратковременность и небольшой объем производства брактеатов. Поэтому вполне правомерно встает вопрос о месте их чеканки. Из диаграммы видно, что вес большинства из них колеблется в пределах 0,19—0,24 г (в среднем 0,22 г). В Дании чеканка брактеатов была прекращена уже в 1157 г., когда на престол взошел король Вальдемар I. Брактеаты северонемецких, т. н. вендских, городов тех времен весят около 0,5 г. В Швеции в обращении были брактеаты двух весов — на континенте в среднем около 0,30 г, на о-ве Готланд около 0,15 г. Польские брактеаты, хотя и сходны с нашими по весу, но отличаются от них монетным изображением; кроме того, в этот период связи между Польшей и Ливонией полностью отсутствовали. Прусский орден начал чеканить монеты лишь в 1233—1235 гг.

Таким образом, похоже, что рассматриваемые брактеаты не могли быть отчеканены ни в одной из соседних стран. Поэтому нельзя исключать их местное происхождение. Известно, что в Риге епископ Альберт дал право чеканить монеты прибывшим в город готландским купцам уже в 1211 г. Но ни рижская монетная стопа, ни реальный вес первых рижских монет не соответствуют нашим брактеатам. Следовательно, единственным остается монетный двор в Таллинне, где датский король Вальдемар II после удачного похода в 1219 г. заложил свой замок. В 1227—1238 гг. замок находился в руках Ордена меченосцев. Если допустить, что брактеаты действительно чеканились в Таллинне, т. н. мюнцгеррами здесь могли быть либо датский король, либо магистр Ордена. Но так как меченосцы не имели права на чеканку, остается предположить, что этим делом занимались датские власти, и датировать брактеаты периодом 1219—1227 гг. Средний вес монет точно соответствует датской монетной стопе, по которой из весовой марки чистого серебра (около 210 г) чеканились четыре счетные марки по 240 пфеннигов. В самой Дании такая монетная стопа, вместо 3-марковой, утвердилась немного позднее — в середине 13 в.